

Vida Tivadar

Egy tárgy három élete. A bárándi honfoglaláskori tarsolylemez kiállítása elé

Vannak rendkívüli tárgyak, amelyeknek – képletesen szólva – több élet adatik, mivel több korszakban is kapcsolatba kerülhetnek a tárgyat használó, megfelelő vagy a múltját kíváncsian kutató emberrel. A különleges tárgyaknak a sorsa is különleges, valami megmenti őket az elkallódástól, az enyészettől – talán anyaguk, formájuk, képi világuk vagy díszítésük – mind-mind olyan elválaszthatatlan tulajdonságuk, amelyekről egykoron megrendeljük és a készítő kézműves/mester hosszan egyeztetetett. Ennek a szoros együttműködésnek, átgondolt tervezésnek köszönhető, hogy a megszületett tárgy, akár mindennapi használati eszköz, akár művészi alkotás – lenyomat. Lenyomata a tárgyat megálmodó igénynek és műveltségnek, a mesterségbeli tudásnak, lenyomata a társadalmi reprezentáció egy formájának, vagy csupán az egykori élet egy praktikus elemének. A kortársak ismerték e tárgyak rendeltetését, értették formai nyelvét, tudták, miért tartásuk szépnek vagy csúnyának, szükségesnek vagy feleslegesnek.

A rejtélyes körülmények között fennmaradt bárándi tarsolylemez tudomásunk szerint most éppen a harmadik életét éli. Első életében, a 10. század első felében, a számunkra oly fontos és meghatározó magyar honfoglalás időszakában jól ismert tárgytypus, az előkelők övén függő kis bőrtarsoly fedőlapját díszítette. De a bárándi tarsolylemez ma még jórészt ismeretlen körülmények között, az 1860-as évek Magyarországon ismét életre kelt, alföldi kubikusok mint ezüstkincset találhatták a Tisza vidékén, a folyószabályozás nagy munkája közben. Vajon mit gondoltak róla akkor, minek tartották, és miért tartották titokban? Mindenesetre érezték, hogy fontos tárgy lehet, mert megőrizték, és ki tudja ki

* A Debreceni Déri Múzeum „Rejtélyes aranykincs nyomában, avagy a bárándi tarsolylemez története” címmel kiállításon mutatta be a szóban forgó leletet. Ezúttal az október 3-án tartott megnyitón elhangzott két előadást közöljük. A Déri Múzeum kiadványában megjelenő szövegek átengedését a Múzeum igazgatójának ezúttal is köszönjük

elől, de gondosan elrejtették. A tarsolylemez utolsó rejtekhelye 1998-ban, egy bárándi vályogház elbontásakor vált ismertté, és ekkor kezdődött eseményekben gazdag harmadik élete.

Miközben az elmúlt évszázadok során e tarsolylemez semmit sem változott, eközben elgondolkodtató szerepváltásokon esett át, hiszen a míves tarsolydíszből nemesfém kincs, majd napjainkban értékes régészeti lelet lett. A bárándi tarsolylemezt több mint egy évezreddel a készülése után is lankadatlan figyelem övezi, páncélszekrény a lakhelye, s most is sokan álljuk körül, amikor mi, megilletődött 21. századi emberek próbáljuk értelmezni, megfejteni üzenetét, próbáljuk feltörni titkos nyelvét.

A tárgy jelentéséről a híres egyiptológus, Jan Assmann a következőket írja „A kulturális emlékezet” (Budapest 1999) című művében: *„Az ember ősidőktől fogva tárgyakkal van körülveve, az egészen köznapi személyes eszközöktől, amilyen az ágy, a szék, az étkezés, a ruházat, a különféle szerszámok, egészen a házakig, falvakig, városokig, utakig, szárazföldi és vízi járművekig – a célszerűségről, szépségről alkotott elképzeléseit s ezáltal bizonyos fokig önmagát is ilyesmikbe horgonyozza. Ilyenformán mindezek a tárgyak a saját képét tükrözik, önmagára, múltjára, őseire stb. emlékeztetik. Az életét övező dologi világ időki-tevője a jelennel együtt a múlt különféle rétegeire is utal.”*

Tarsolydísz, kincs, régészeti lelet – idézzük meg a múlt rétegeit. Mindenekelőtt megragad bennünket ennek az arányos, szép kivitelű, gazdagon díszített, aranyozott ezüst tarsolylemeznek a kalandos sorsa, lehetséges kötődése nagy elődeinkhez, számunkra ismeretlen és ismert személyekhez. Azt biztosan tudjuk, hogy a honfoglalás korában a korabeli elit tagja – egy kiemelkedő nemzetség feje vagy a katonai kíséret vezetője – tulajdonában volt.

A tarsolylemez felületét szimmetrikus növényi ornamentika tölti ki, a szépen ívelő, mozgalmas, életteli indák, kecsesen illeszkedő, rovátkolt végű, húsos levelek, hangsúlyosan elhelyezett poncok mind-mind egy gondosan szerkesztett kompozíció részei. László Gyula nemzedéke ezekben az aprólékosan megszerkesztett és kivitelezett növényi kompozíciókban, a palmettáknak a samanisztikus magyar hitvilág világfáját, avagy az ő megfogalmazásukban az életfát látta – s ez a feltételezés azóta is tovább él, és mára makacsul berögződött a magyar régészetbe, a nemzeti hagyományba, pedig nem bizonyítja más, mint az élénk képzelet. Napjaink kritikus kutatójának, ha úgy tetszik posztmodern szemlélőjének ennél több bizonyosság kell. Hiszen életfa/világfa csak egy lehet, s arra aligha utalhatnak a tarsolylemezek gyakran hálómintában szerkesztett, többszörösen ismétlődő indák és palmettacsokrok.

Már a nagy 1996-os miskolci és budapesti, majd az egész Európát bejáró mil-
lecentenáriumi kiállítás után felmerült, hogy e díszítőművészet megfejtéséhez új, művészettörténeti értelmezési keretekre van szükség. Mára több irányú kutatások alapján meg kell elégednünk a sommás véleménnyel: a honfoglaló magyarság növényi ornamentikája díszítőművészeti jellegű. Az alkotó mester, kézmű-

ves, de nevezhetjük művésznek is, fő célja a nagy, díszítetlen sík felületek monotonitásának megtörése, életteli formákkal történő kitöltése volt. Sokáig a honfoglaló magyarok kultúráját kizárólag Kelet felől akartuk megérteni, nem számolva a helyben bekövetkezett kulturális fordulattal (amely alól egy Kárpát-medencébe települt sztyeppei nép sem vonhatta ki magát), pedig ennek sorozatosan bekövetkező jelenségével Bóna István már az 1970-es években számolt. A Kárpát-medencében új, s immáron végleges hazát foglалó magyarság a honfoglalással egyszermind a közép-európai Karoling és a délkelet-európai mediterrán kultúrkör vonzásába is bekerült – így az új haza birtokbavétele után egyre szorosabb kapcsolatok figyelhetők meg a balkáni-bizánci, a bolgár, az avar-Karoling gyökerű morva és pannóniai, és általában a nagy európai és közel-keleti birodalmak peremvidékének kultúrái felé. Mindennek ismeretében, akárcsak az eurázsiai eredetű avarok kapcsán, aligha tehetjük fel olyan kizárólagosan Josef Strzygowski kérdését: „Kelet vagy Róma?” („*Orient oder Rom?*”), s be kell látnunk, célravezetőbb a „Kelet és Róma” („*Orient und Rom?*”) megközelítés alkalmazása.

De akkor honnan is származik ez az össze nem téveszthető, szemet gyönyörködtető növényi ornamentika? Számos munka elemezte már, hogy e növényi díszítőstílusnak több évszázados története van Európában és a Földközi-tenger térségében. A késő antik időkben megjelenő indák és palmetták mindenütt megtalálhatók az ókori és középkori Kelet-Mediterráneumban (elsősorban Bizáncban), a szászánida Iránban, majd gazdag, változatos formát nyernek a 8–9. századi iszlám díszítőművészetben. Ezek a nagy kulturális és művészeti források határozták meg a 9–10. századi kelet-európai sztyeppe, a Kárpát-medence díszítőstílusát, a magyar díszítőstílust.

Ebben az értelemben a Kárpát-medencében letelepedett magyarság kultúrája csak részben a keleti hagyomány egyenes folytatása, hiszen rögtön hatott rá az új kulturális környezet, és lassan nemcsak az életmód, hanem a művészi formanyelv cseréje is végbement. Ugyanakkor a tarsolylemezek sem pusztán csak a honfoglaló magyarokra jellemző dísz tárgyak, hiszen a 10–11. században a nemzetközi divatnak megfelelően hasonló lemezek és egyéb tarsolydíszek találhatók a ruszok, a bolgárok, a sztyeppeiek, a finnugorok, az arabok és a bizánciak előkelőinek tarsolyain is. A honfoglaló magyar előkelők számára dolgozó mesterek jól ismerték és magas szinten, alkotó módon alkalmazták a nemzetközi növényi mintás díszítőstílust.

A Kárpát-medencében ma mindössze 26 ilyen tarsolylemezt ismerünk, 26 honfoglaló magyar előkelő személyes dísz tárgyát, amelyek szimbolizálják birtokosaik előkelőségét, megjelenítik hatalmát, kifejezik az őket övező tiszteletet és reputációt. A tárgyaknak e funkciója oly mértékben nyilvánvaló volt, hogy a sírritusban is kifejezésre juthatott és ezért a tulajdonossal együtt eltemették. A bárándi a ma ismert legegánsabb kivitelű tarsolylemezek szűk köréhez tartozik, amelyekre a szabadon futó indák és palmetták segítségével kialakított minta-

fűzés a jellemző, e tekintetben nagyon hasonlít a tarcali, a rakamazi és az egyik karosi (II/29. sír) lemezekre Feltételezhető, hogy e kiemelkedő művészi színvonalú példányokat egy, a honfoglalás kori legfelsőbb vezetőréteg megrendelésére alkotó mester, illetve annak szűkebb köre készítette.

Rejtélyesen kezdődött és rejtélyesen folytatódott a bárándi tarsolylemez második, 19. századi élete is. A családi krónika alapján arra lehet következtetni, hogy tárgyunkat az 1860-as években a Tisza szabályozásán Tiszadada és Tiszdob térségében gátépítési munkálatok során kubikosok találták. Valószínűleg egy díszes öltözetében eltemetett honfoglaló magyar előkelő temetkezésére leltek a találók és azt sikerült titokban tartaniuk. Mivel jól ismerjük az ilyen sírokat, bátran rekonstruálhatjuk a feltételezett előkelőség temetkezését. Akár süvegdísz is lehetett, mint beregszászi kortársának, mellette feküdhettek palmettás lemezekkel kivert markolatú szablyája, ezüst veretekkel kirakott, készenléti íjtartó tegeze, valamint a temetkezési szertartáson feláldozott ló bőre a ló fejével és végtagsontjaival együtt. Vajon mit gondoltak e minden valószínűség szerint sok ezüstöt tartalmazó sírról a találók, tudták-e, hogy azok egykor honfoglaló vitéz lehettek? Valószínűleg nem – a tarsoly alapján azonban gondolhattak egy kuruc brigáderosra vagy egy nyalka magyar huszárra. A számtalan kérdés közül a legkülönösebb, hogy a találók miért nem értékesítették, miért nem tették pénzzé a sok ezüstöt? Miért nem adták át kereskedőknek, aranyműveseknek? Felosztották egymás között és a szépapának a tarsolylemez jutott, társainak pedig a többi lelet. Alig egy évtizeddel a szabadságharc után rejtegették a magyar vitéz kincseit, mint ahogy rejtegették a Kossuth-bankókat is. Mindenesetre a megőrzés lehetett a szándékuk, mert a tarsolylemez egészen 1998-ig új rejtekhelyén, egy vályogház padlásán, a tető tapasztása alatt pihent. Véletlenül került elő ismét, de nem véletlenül maradhatott fenn – jelenkori megtalálókik először régi tisztai válllapnak nézték, és ezért vitték a múzeumba. Ráébredve a tárgy valódi jelentőségére a múltat szerető mai tulajdonosok már nemcsak sejtik, mint elődeik, hanem biztosan tudják: nemcsak családi, hanem nemzeti kincs van a birtokukban. Köszönet illeti őket, hogy lehetővé teszik a tárgy immár sorozatos múzeumi kiállítását, bemutatását a szakmai körnek és a múlt iránt érdeklődő művelt közönségnek.

S most a bárándi tarsolylemez remélhetően hosszú harmadik életének kezdetén már határozottan a honfoglaláskor történetére és régészetére irányítja a figyelmet. Ez a nem mindennapi, különleges régészeti lelet, elősegíti múltunk pontosabb megértését. De nemcsak a múltét, hiszen az ilyen fontos tárgyak már a saját kulturális önképünk részei is, a kulturális emlékezet megtestesülései. Velük kapcsolatban a különböző korok változó kérdéseket tesznek fel, és az adott kor kulturális környezetére jellemző változó hangsúlyú, új válaszokat adnak. Régi tárgyainkat azért kell folyamatosan újra elővenni, hogy a jelen világot foglalkoztató új kérdéseket tehessünk fel a múltnak, s hogy a jelen körünket megnyugtató, új válaszokat és értelmezéseket adhassunk. S eközben talán

tudatára sem ébredünk, vagy ha igen, néha nem könnyű beismernünk, de az idő múlásával változik a múltunkról alkotott képünk. Erre, erre is figyelmeztet bennünket a harmadik életét élő bárándi tarsolylemez.

**AJÁNLOTT RÉGI ÉS ÚJ IRODALOM
A HONFOGLALÓ MAGYAR MŰVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ**

- FETTICH NÁNDOR: *A honfoglaló magyarság művészete*. Ars Hungarica 11. Budapest 1935;
- LÁSZLÓ GY.: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben*. Kolozsvár 1943;
- LÁSZLÓ GY.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944; Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Budapest 1996;
- FODOR ISTVÁN: *Hítvilág és művészet*. in: Fodor I./Révész L./Wolf M./M. Nepper I. (szerk.) *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Budapest 1996, 31-37;
- MAROSI ERNŐ: *A magyar középkor művészete a Nemzeti Múzeumban a millecentenáriumi év kiállításain* BUKSZ 9, 1997, 158–167;
- BÓNA ISTVÁN: *A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának társadalomtörténeti tanulságai*. Magyar Tudomány (1997) 1451–1461;
- BOLLÓK ÁDÁM: *Lehetőségek a honfoglaló magyarság emlékanyagának művészeti értékelésében*. A karosi II/52-es sír készenléti íjtartó tegezének korongja. *Limes* 19/1, 2006, 62–84;
- BOLLÓK ÁDÁM: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében*. Formátörténeti tanulmányok a honfoglalás kori díszítőművészethez. Doktori (PhD) értekezés. PPKE Piliscsaba 2012.